

GEOSIYOSIY VAZIYATLAR MAZMUNI VA ULARNI O'QITISH ZARURATI

Oqnezarova Mahbuba Tojinorovna

Qashqadaryo viloyati, G'uzor tumani, 11-maktab geografiya fani o'qituvchisi

Annotatsiya: Maqolada geosiyosiy vaziyatlar mavzusini maktab ta'limida o'qitish metodikasi yoritilgan. O'quvchilarda tanqidiy va geosiyosiy tafakkurni shakllantirish uchun interfaol metodlar: keys-stadi, rol o'ynash, GIS texnologiyalaridan foydalanishning samaradorligi tahlil qilingan. Ta'lim mazmunini jonlantirish, shaxsiy pozitsiya shakllantirish va integrativ yondashuv asosida dars o'tish usullari tavsiya etilgan.

Kalit so'zlar: geosiyosiy ta'lim, metodika, keys-stadi, rol o'ynash, xaritalar, integratsiya, tahlil, maktab geografiyasi.

So'nggi o'n yilliklarda dunyo miqyosida ro'y berayotgan keskin siyosiy, iqtisodiy va ijtimoiy o'zgarishlar geosiyosiy jarayonlarga qiziqishni oshirmoqda. Hududiy ziddiyatlar, tabiiy resurslar uchun kurash, mintaqaviy hamkorlik, xalqaro tashkilotlarning faolligi kabi omillar bugungi kunda ta'lim mazmuniga ham kirib kelmoqda. Shu jihatdan, o'quvchilarga geosiyosiy tafakkur berish, ularni global muammolar mohiyatini tushunishga o'rgatish muhim metodik vazifalardan biri hisoblanadi.

Geosiyosiy mavzularni maktab darajasida o'rgatish o'quvchilarni nafaqat faktlar bilan tanishtirish, balki ularni mantiqiy tahlilga o'rgatish, zamonaviy voqealarga nisbatan ongli yondashuv shakllantirish uchun ham muhimdir. Chunki zamonaviy o'quvchi – kelajakning ongli fuqarosi, ijtimoiy va siyosiy qarorlar qabul qilishda ishtirok etadigan shaxsdir.

Geosiyosiy bilimlar geografiya, siyosatshunoslik, tarix va iqtisodiyotni o'zaro bog'lovchi, tizimli va murakkab bilim sohasi hisoblanadi. Mazkur bilimlar orqali quyidagi tushunchalar shakllanadi:

- **Geosiyosiy joylashuv** – davlatlarning geografik holati ularning siyosiy, iqtisodiy va harbiy imkoniyatlariga qanday ta'sir ko'rsatadi;
- **Global geosiyosiy kuchlar** – AQSh, Xitoy, Rossiya kabi davlatlarning xalqaro maydondagi roli va ta'siri;
- **Hududiy mojarolar va manfaatlar to'qnashuvi** – masalan, Ukrainadagi urush, Falastin-Isroil nizosi;
- **Mintaqaviy xavfsizlik va hamkorlik** – BMT, SHHT, MDH kabi tashkilotlarning roli;
- **Energetika geopolitikasi** – neft, gaz, suv kabi resurslarning nazorati va ularga bog'liq geosiyosiy kuchlanishlar.

Ilmiy adabiyotlarda qayd etilishicha, ushbu bilimlar o'quvchilarning tanqidiy va tahliliy fikrlashini rivojlantiradi, ularni faqatgina darslikdagi faktlar bilan cheklanmasdan, global voqealarni tushunishga o'rgatadi. Ayniqsa, zamonaviy axborot oqimi kuchli bo'lgan jamiyatda bu ko'nikma yoshlar uchun juda muhim [1, 115-b.].

Geosiyosiy mavzularni o'rganishda o'quvchining quyidagi kompetensiyalari rivojlanadi:

- **Tahliliy kompetensiya** – voqealarning sababini tushunish, oqibatlarini oldindan anglay olish;

- **Tanqidiy fikrlash** – rasmiy pozitsiyalarni mustaqil baholay olish;
- **Siyosiy madaniyat** – siyosiy jarayonlar haqida asosli tushunchaga ega bo'lish;
- **Fuqarolik pozitsiyasi** – ijtimoiy mas'uliyatni anglash, vatanparvarlik ruhida tarbiyalanish.

Bu kompetensiyalarni o'rgatish uchun geosiyosiy mavzularni aniq va hayotiy misollar orqali bayon qilish zarur. Misol uchun, O'zbekistonning Markaziy Osiyo mintaqasidagi o'rni, qo'shni davlatlar bilan aloqalari, suv taqsimoti bo'yicha kelishuvlar orqali o'quvchilarda real voqelik asosida tahlil qilish ko'nikmasi shakllanadi.

Zamonaviy o'quv dasturlarida geosiyosiy komponentlar hali to'liq aks ettirilmagan bo'lsa-da, maktab geografiyasi va ijtimoiy fanlari orqali bu mavzularni integratsiya qilish mumkin. Jumladan, 9-11-sinflarda:

- “Dunyo mamlakatlari iqtisodiyoti”;
- “Geografik joylashuvning iqtisodiy-siyosiy ahamiyati”;
- “Xalqaro tashkilotlar va integratsiya” kabi mavzular orqali geosiyosiy mazmun kiritilishi mumkin.

Shuningdek, darsdan tashqari ishlar – viktorinalar, interfaol seminarlar, munozara klublari orqali bu mavzularni mustahkamlash mumkin. Geosiyosiy tafakkurga ega yosh avlod esa o'z hayotida haqiqatni angelaydigan, yurt manfaatini to'g'ri tushunadigan, ongli va bilimli shaxs sifatida voyaga yetadi.

Shaxsiy tajribamda ham, o'quvchilarga geosiyosiy masalalarni tushuntirishda real voqealarga tayanish va ularni tahlil qilish imkoniyatini berish o'z natijasini bergan. Darslarda Ukraina-Rossiya ziddiyati, Isroil va G'azo urushi kabi real voqealarni muhokama qilish o'quvchilarda chuqur fikrlash, mustaqil xulosa chiqarish va faktlar asosida gapirish odatini shakllantirdi. O'quvchilar o'zaro fikr almashdi, muqobil pozitsiyalarni o'rganishga harakat qildi. Bu esa o'qituvchi sifatida mening asosiy maqsadim – mavzuni o'zlashtirish emas, balki **uni tushunish** va **amaliyotda qo'llash** ko'nikmasini shakllantirishga xizmat qildi.

Geosiyosiy mavzular odatiy akademik kontentdan farqli o'laroq, global hodisalarning mintaqaviy va mahalliy ta'sirini tushuntirib bera oladigan, aniq siyosiy-madaniy asosga ega bo'lgan murakkab tushunchalarni o'z ichiga oladi. Shu sababli bunday mavzularni faqatgina an'anaviy “ma'ruza – savol-javob” shaklida o'qitish samarasiz bo'lishi mumkin.

Ilmiy tadqiqotlar ham shuni ko'rsatadiki, o'quvchilar global va siyosiy muammolarni o'zlashtirishda ko'proq **interfaol**, **keys-stadi** va **tahlilga asoslangan** uslublarni talab qiladilar [2, 72-b.]. Bunday uslublar ularning voqelikni idrok etish, pozitsiya bildirish va bahs-munozaraga kirishish qobiliyatini oshiradi.

Faol metodlar: ta'lim mazmunini jonlantiruvchi vositalar

Quyida geosiyosiy vaziyatlar mavzusini maktab darslarida samarali o'qitish uchun tavsiya etiladigan asosiy metodlar keltiriladi:

1. Keys-stadi (Case Study). Bu metod o'quvchilarni real voqealar asosida mustaqil tahlil qilishga chorlaydi. Masalan:

- “Rossiya-Ukraina nizosi: manfaatlar va oqibatlar”
- “Xitoy va Afrika davlatlari o'rtasidagi iqtisodiy hamkorlik”
- “Markaziy Osiyoda suv taqsimoti bo'yicha ziddiyatlar”

Bu holatlarda o'quvchilar voqeani faktlar asosida o'rganadi, turli tomonlar nuqtai nazarini tahlil qiladi, yechim taklif qiladi.

Ushbu metod shunchaki voqeani o'rganish emas, balki uni **muhokama qilish, tanqidiy baholash**, va **mintaqaviy ta'sirini tushunish**ga yo'naltiriladi. Tadqiqotlarda aynan keys-stadi o'quvchilarda amaliy tafakkurni eng samarali shakllantiradigan metodlardan biri sifatida e'tirof etilgan [2, 73-b.].

2. Rol o'ynash (Role-play). Bu metod orqali o'quvchilar BMT, SHHT, NATO kabi xalqaro tashkilotlar vakili yoki davlat rahbari rolida chiqishadi. Masalan, O'zbekiston, Tojikiston, Qozog'iston suv taqsimoti bo'yicha muzokaralarda ishtirok etadi.

Natijada o'quvchilar quyidagilarni o'rganadi:

- Siyosiy muloqot yuritish;
- Pozitsiyalarni himoya qilish;
- Diplomatik yechimlar ishlab chiqish.

Bu metod nafaqat mavzuni qiziqarli qiladi, balki o'quvchilarda **real voqealarga nisbatan empatiya** va **ijtimoiy mas'uliyat** hissini kuchaytiradi.

3. Interaktiv xaritalar bilan ishlash. Geosiyosiy jarayonlar har doim makon bilan bog'liq bo'lganligi sababli, **xaritalar orqali o'rganish** muhimdir. GIS texnologiyalari yordamida quyidagilarni tahlil qilish mumkin:

- Davlatlararo chegara o'zgarishlari (masalan, Qrim);
- Energiya manbalari tarqalishi (masalan, Yaqin Sharq nefti);
- Mojoro zonalari va xavfsizlik hududlari.

O'quvchilarning vizual xotirasi kuchli bo'lgani uchun, bu metod mavzuni chuqurroq idrok qilishga yordam beradi [1, 117-b.].

Ta'limda integrativ yondashuv: geosiyosiy mavzularni boshqa fanlar bilan bog'lash

Geosiyosiy mavzular mustaqil fan emas, ular ko'proq **geografiya, tarix, huquqshunoslik va iqtisodiyot** kabi yo'nalishlar bilan integratsiyalangan holda o'qitiladi. Shuning uchun o'qituvchi quyidagicha metodik yechimga keladi:

- Tarix darslarida – sobiq mustamlakachilik siyosatining geosiyosiy oqibatlari;
- Huquqshunoslikda – xalqaro huquq normalari va hududiy suverenitet masalalari;

- Geografiyada – tabiiy resurslar, demografik bosim va ekologik muammolar.

Bu yondashuv o'quvchilarda **uzviy fikrlash**ni shakllantiradi va geosiyosiy holatlarni bir yoqlama emas, ko'p tomonlama tahlil qilish imkonini beradi.

O'quvchi va o'qituvchi rolining o'zgarishi

An'anaviy modelda o'qituvchi – axborot beruvchi, o'quvchi esa – passiv tinglovchi edi. Ammo geosiyosiy mavzularni o'qitishda bu rol butunlay o'zgaradi:

- **O'qituvchi** – yo'naltiruvchi, bahs ochuvchi, tahlilga undovchi shaxs;
- **O'quvchi** – faollik markazida bo'lgan, qaror qabul qiluvchi, nuqtai nazar bildiruvchi shaxs.

Bu metodik yondashuv “bilim olish”dan “bilim yaratish” bosqichiga o'tish imkonini beradi. O'qituvchi o'z darslarida faqat material yetkazib beruvchi emas, balki o'quvchilarda siyosiy ong, global fikrlash va ijtimoiy mas'uliyatni uyg'otuvchi vositachidir.

Shaxsiy tajriba va tahlil. Shaxsiy tajribamda rol o'ynash va keys-stadi metodlaridan foydalanganimda o'quvchilar mavzuni chuqurroq o'zlashtirishdi. Masalan, "Suv resurslari bo'yicha O'zbekiston-Turkmeniston kelishuv muzokarasi" ssenariysi asosida o'tkazilgan rolikli dars davomida o'quvchilar o'z rollarini qat'iy himoya qildilar, diplomatik nuqtai nazar bildirgan holda real muammoni tahlil qilishdi. Bu esa mavzuni tushunishga emas, **his qilishga**, o'zlashtirishga emas, **anglashga** olib keldi.

Xulosa. Geosiyosiy vaziyatlar mavzusini zamonaviy ta'limda o'qitishning muvaffaqiyati bevosita metodik yondashuvga bog'liqdir. O'qituvchi bu mavzuni berishda faollashtiruvchi metodlar – keys-stadi, rol o'ynash, xaritalar bilan ishlash, va fanlararo integratsiyaga tayangan holda harakat qilsa, o'quvchi uchun mavzu nafaqat tushunarli, balki dolzarb, hayotga yaqin va tahlilga arzigulik bo'lib qoladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. Назаретян А. П. Глобальные вызовы и стратегии будущего: Человечество на перепутье. – М.: Когито-Центр, 2019. – 240 с.
2. Smith, M. J. Teaching geopolitics through role-play and simulation: Student engagement in practice. // Journal of Geography in Higher Education, 2021. Vol. 45(1). – P. 65–76. DOI: 10.1080/03098265.2020.1833285